

Del cos sexual al cos col·lectiu

La natura en Maria Martins

Autoreferenciada en els tròpics, l'obra de la surrealista brasilera Maria Martins (1894-1973) està vinculada al caràcter sexual dels éssers híbrids que plasmà en bronze, inspirats en mites i formes del bosc amazònic. Les imatges del bosc delmat pel foc van produir reflexions al voltant del cos col·lectiu: les contradiccions de la societat brasilera respecte a la natura.

Per Graça Ramos

Imatge de fons: *Prometheus I* (1949). Bronze, 57,5 × 51,5 × 36 cm. Col·lecció particular, Rio de Janeiro. Fotografia: Raquel Nava.¹

Très avide (1949). Bronze polit, 24 x 29 x 22 cm. Col·lecció particular, São Paulo. Fotografia: Raquel Nava.

Passats divuit anys del primer article acadèmic dedicat a l'artista Maria Martins, en el qual destacava la força eròtica i sexual dels éssers híbrids entre allò vegetal i allò animal —humans i no humans— creats per ella, torno a reflexionar sobre la seva poètica a partir de fotografies aparentment no relacionades amb la trajectòria de l'escultora. Imatges de biomes del Brasil en flames, emeses pels mitjans de comunicació en aquest any pandèmic, enceten nous camins d'interpretació per a l'obra d'aquesta artista, l'única surrealista brasilera, a banda de portar-nos a la revisió de la bibliografia.

Els teòrics han consensuat² que el caràcter sexual violent, caníbal, de les seves escultures va ser el motiu decisiu de la difícil recepció de l'obra de Maria Martins al Brasil. També estan d'acord que, en tornar al seu país als anys 50, l'artista va ser rebuda amb moltes objeccions per la valorització de llenguatges constructius, cosa que va endarrerir el reconeixement de les seves propostes artístiques. Ades (2010) va detallar-ne la filiació al surrealisme i va

elogiar la insòlita morfologia que va crear. Taylor (2009) va ampliar-ne la presència en la construcció d'*Étant donnés*, de Marcel Duchamp, i la influència que va exercir sobre l'escultura de Jacques Lipchitz.

En dedicar-li una sala especial en la tretzena edició de la Documenta de Kassel, Christov-Bakargiev destacava el seu diàleg osmòtic amb la natura i reforçava el caràcter fluid i la lògica no patriarcal de les seves obres. Les exposicions «Dalí/Duchamp» (2017), a la Royal Academy of Art de Londres, i «Modern Couples» (2019), al Centre Pompidou-Metz, van revelar vincles amorosos entre Maria i Duchamp, però l'èmfasi es va posar en les creacions d'aquest. Thomas Girst, a *The Duchamp dictionary*, va elaborar les entrades «Maria Martins» i «Yara», nom d'una llegenda amazònica i títol d'una de les escultures de Martins, però no va posar en relleu l'origen dels tròpics, procedència que l'artista va assumir com a marca identitària, en una espècie de simbiosi amb l'imaginari del seu país natal, bressol del bosc tropical més gran del planeta.

«Va ser la primera veu femenina en l'àmbit de les arts plàstiques que va pensar el bosc.»

En aquest escenari, amb polítiques de protecció mediambientals absolutament desmuntades, interpreto que l'obra de Maria pot ser llegida com alguna cosa més àmplia que la fantasia eròtica devoradora d'aquelles deesses i d'aquells monstres turmentats. Penso en les ambigües relacions que els brasilers mantenim amb la natura. No la dels cossos, sinó la relativa a l'univers físic que ens envolta, en particular els boscos, més específicament l'amazònic, que també conté la conca hidrogràfica més gran del planeta. Territori, per tant, de paisatges lliscants aiquíferoverdosos, amenaçadors per a aquells que s'aferren a la idea d'estabilitat i control.

Si el superlatiu impressiona, més fortes eren les reaccions a principis dels anys 40, quan Maria va sobrevolar l'Amazònia en un viatge dels Estats Units al Brasil. «La bellesa de la terra, del riu i del bosc em va impressionar de tal manera que em vaig veure obligada a estudiar les llegendes i expressar-les com vaig poder», va dir en el reportatge audiovisual rescatat per a la pel·lícula *Maria: não esqueça que venho dos trópicos* (Martins; Gomes, 2017). A sota de la imatge, el títol «Madame Carlos Martins exhibits sculptures» identificava l'artista com la dona de l'ambaixador brasiler als Estats Units.

L'escenografia que va triar per a l'exposició «Maria: new sculptures and Mondrian: new paintings» se centrava en el color verd, perquè diverses espècies vegetals habitaven la sala de la Valentine Gallery el març de 1943. Amb les escultures i el catàleg *Amazônia by Maria*, va ser la primera veu femenina en l'àmbit de les arts plàstiques que va pensar el bosc, àrea que desperta diferents visions epistèmiques i diversos interessos geopolítics i econòmics.

Des de l'arribada dels portuguesos a la terra dels indis tupí i guaraní (a més d'altres pobles), nombroses expedicions han recorregut rius de la regió per poder apropiarse de les seves riqueses i establir les bases per a l'exploatació econòmica, gairebé sempre depredadora, dels recursos naturals. Des de llavors, molts intel·lectuals s'han fixat en l'Amazònia. Visions que transiten entre po-

laritats: Eldorado-infern, enlluernament-depressió, seny-deliri.

La vinculació d'algunes d'aquestes formacions discursives a l'obra mariana va ser explorada al catàleg de l'exposició «Maria Martins: metamorfosis» (Stigger, 2013) que es va fer al Museu d'Art Modern de São Paulo (MAM-SP). Al catàleg més complet sobre l'artista, dedicat a l'exposició esmentada, que ara es troba al Museu d'Art de São Paulo (MASP), titulada «Maria Martins: desejo imaginante» (Rjeille, 2021), reuneix un grup d'historiadors de l'art i curadors de diferents països per fer una revisió crítica fonamental del seu llegat. A més d'articular la idea dels tròpics com a identitat ficcional, el catàleg destaca la personalitat política de l'artista.

Crec que avui la seva poètica crida l'atenció sobre la discrepància entre l'opinió i l'acció dels brasilers pel que fa a la natura —la majoria afirmen donar suport a la preservació del medi ambient—, mostrant el caràcter d'adoració però també d'avidesa, aquest últim sinònim de cobdícia i destrucció. Són moltes les obres de l'escultora on hi ha boques que bramen. Remiro i rellegeixo *Canto da noite* (1968), l'escultura present al palau d'Itamaraty, a Brasília, seu del ministeri per al qual Maria i el seu marit van treballar, i aparador de la cancelleria portaveu d'un govern autoritari i poc afeccionat a fiscalitzar cremes que incendien els tròpics i posen en risc una de les nostres marques d'identitat més fortes.

La dona amb la boca oberta, els braços i les cames que s'entrellacen amb desesperació, a més de turmentada pel desig, pot estar clamant la importància del bosc. Situada al jardí tropical signat pel paisatgista Burle Marx, ens fascina amb la brillantor del bronze polit. També ens turmenta amb la possibilitat de trobar-nos que la nostra major riquesa natural i signe cultural esdevingui natura morta.

És un quadre que exigirà un esforç immens per ser recompost, encara que sigui mínimament. Tal com es va fer amb el *cerrado*, bioma que va ser objecte d'una gran destrucció a l'època de la construcció de Brasília, capital

O impossível (anys 40). Bronze, 178,5 x 167,5 x 90 cm. Col·lecció Banco Itaú, São Paulo. Fotografia: Raquel Nava.

futurista *per se*, com es pot veure a la fotografia de Mario Fontenele que emmarca l'escultura *Rito dos ritmos* (1958), també de Maria Martins. De fons, un paisatge desèrtic.

Notes

- 1 Totes les fotografies que apareixen en aquest article les va fer l'artista visual Raquel Nava durant l'exposició *Maria Martins: desejo imaginante* en el Museu d'Art de São Paulo (2021).
- 2 Maria, com era coneguda, va produir la major part de la seva obra fora del Brasil, sobretot als Estats Units, on va viure entre 1939 i 1947, i es va relacionar amb molts artistes emigrats, com ara Jacques Lipchitz, Enrico Donati, André Breton, Amédée Ozenfant, Salvador Dalí, Piet Mondrian i Marcel Duchamp.

Bibliografia

- ADES, Dawn (2010). «Criatures híbrides». A: Cosac, Charles (org.). *Maria*. Barcelona: Cosac Naify.
- MARTINS, Francisco; GOMES, Elisa (dirs.) (2017). *Maria: não esqueça que venho dos trópicos*. Barcelona: Liligo Produccions (film).
- RJELLE, Isabella (org.) (2021). *Maria Martins: desejo imaginante*. São Paulo: Museu de Arte de São Paulo.
- STIGGER, Veronica (org.) (2013). *Maria Martins: metamorfoses*. São Paulo: Museu de Arte Moderno de São Paulo.
- TAYLOR, Michel (2009). *Marcel Duchamp: Étant donnés*. Filadèlfia: Philadelphia Museum of Art.